

Justyna Lewandowska-Bratek

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Wydział Zarządzania, Katedra Badań
Rynku i Usług
j.lewandowska-bratek@o2.pl

WSPÓŁCZESNA GOSPODARKA SPOŁECZNA JAKO ODPOWIEDŹ NA NIEZASPOKOJONE POTRZEBY SPOŁECZNE POLAKÓW

Streszczenie: Współczesna gospodarka społeczna Polski wskutek uwarunkowań kulturowo-historycznych charakteryzuje się słabo rozwiniętym sektorem *non profit*, marginalnym sektorem wzajemnościowym i kurczącym się sektorem spółdzielczym [Nałęcz 2008a]. Głównym zadaniem podmiotów gospodarki społecznej jest uzupełnianie działań pozostałych dwóch sektorów państwa w rozwiązywaniu problemów społecznych. Dodatkowo służą one pomocą w integrowaniu społeczeństwa, realizują programy spójności społecznej, wyrównują szanse uczestniczenia w rozmaitych sferach życia społecznego, działają na rzecz zmiany sposobu myślenia obywateli, wspomagają ład społeczny, kształtują kompetencje do pełnienia ról społecznych, zwłaszcza w przypadku osób marginalizowanych. To m.in. one rozwijają kapitał społeczny, łagodzą skutki radykalnych przemian i budują sieci porozumień. Ponadto gospodarka społeczna reprezentuje nowe podejście do rozwoju lokalnego. Obecnie w Polsce tworzone są plany strategiczne mające na celu ożywienie sektora pozarządowego i ustabilizowanie gospodarki społecznej naszego kraju.

Słowa kluczowe: gospodarka społeczna, ekonomia społeczna, organizacje pozarządowe, trzeci sektor.

Klasyfikacja JEL: L31, L38.

MODERN SOCIAL ECONOMY AS A RESPONSE TO UNMET SOCIAL NEEDS OF POLISH PEOPLE

Abstract: As a result of the cultural and historical background the contemporary Polish social economy is characterized by an underdeveloped non-profit sector, marginal mutualisation sector and a decreasing cooperative sector [Nałęcz 2008a]. The main goal

of social economy operators is to complement the activities of two other sectors in solving social problems. Moreover, they take part in social integration, realize social unity programmes, equalize the opportunities to participate in various areas of social life, have an influence on changing the citizens' way of thinking, improve social order, develop competencies to fulfill social roles, especially when it comes to marginalized people. The social economy operators have great influence on social capital development, smooth the effects of great social changes and build relationship networks. The social economy also represents the new approach to local development. Currently in Poland strategic plans to revive the third sector and to stabilize the social economy of our country are being created.

Keywords: social economy, non-government organizations, third sector.

Wstęp

Koncepcja „wolnego rynku” jest korygowana przez funkcjonowanie gospodarki, państwa oraz społeczeństwa. Globalizacja, która swoim zasięgiem obejmuje praktycznie wszystkie sfery życia człowieka, niekiedy powoduje marginalizację lub wykluczenie pewnych osób, a nawet całych grup społecznych. Gospodarka społeczna jest odpowiedzią na negatywne skutki działania sektora publicznego i rynkowego, zwłaszcza w dobie globalizacji [Karwińska 2008, s. 380]. Stanowi ona nowe narzędzie rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, komplementarne wobec sektora publicznego i prywatnego. Ponadto jest odpowiedzią na niezaspokojone potrzeby społeczne obywateli naszego państwa.

Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie historii powstania i ukształtowania się polskiej gospodarki społecznej, próba oszacowania jej potencjału ekonomicznego i społecznego oraz wskazanie kierunków dalszego rozwoju.

1. Podstawowe nurty gospodarki społecznej w Polsce

Problematyka związana z ekonomią społeczną stanowi w Polsce przedmiot badań od przynajmniej kilkunastu lat, powstawały nowe koncepcje, nurty i idee nazywane ekonomią lub gospodarką społeczną.

Termin „ekonomia społeczna” ma swoje korzenie w XIX w. Dotyczył on podmiotów prowadzących działalność gospodarczą i dążących do określonych celów społecznych przy jednoczesnym maksymalizowaniu zysku. B. Szopa [2012, s. 13] zaznacza, że ekonomia społeczna była „wyrazem krytyki wobec klasycznej ekonomii politycznej oraz konkurencji, w czym upatry-

wano biedy i wyzysku robotników”. Coraz większą popularnością cieszyła się asocjacja pracy, w której upatrywano szansę m.in. na usuwanie podziałów klasowych oraz nadużyć konkurencji. Powyższe działania odnosiły się do tzw. „starej gospodarki społecznej”, która opierała się na zasadzie wzajemności. Natomiast „nowa ekonomia / gospodarka społeczna” zorientowana jest również na korzyści m.in. społeczności lokalnych i środowisk marginalizowanych [Szopa 2012]¹. W. Kwaśnicki [2005, s. 16], podsumowując definicje ekonomii społecznej, stwierdził, że „społeczna gospodarka radzi sobie z zaspokajaniem potrzeb, którym nie może sprostać działalność innych sektorów, a chodzi mianowicie o spójność społeczną i dbałość o tworzenie miejsc pracy, zachęcanie do przedsiębiorczości, budowanie społeczeństwa pluralistycznego, uczestniczącego, demokratycznego i opartego na solidarności”.

Jak zauważa A. Piechowski [2008, s. 13], podstawą współczesnej gospodarki społecznej jest dobrowolne współdziałanie oraz kooperacja, której zaczątki można upatrywać na początku ludzkości, jednak bardziej zaawansowane formy tychże działań zauważalne są w I połowie XIX w. Powstały trzy nurty nawiązujące do tradycji: socjalistycznej, liberalnej i chrześcijańskiej. Miały one co prawda różne założenia gospodarki społecznej, lecz wszystkie odnosiły się do współdziałania, wspólnoty celów i wysiłków.

Socjalizm utopijny zainspirował do działania założycieli przedsiębiorstwa społecznego – Roczdelskiego Stowarzyszenia Sprawiedliwych Pionierów. Najbardziej znanymi zwolennikami tego nurtu byli Francuzi, C.H. de Saint-Simon i Ch. Fourier oraz Brytyjczyk – R. Owen, którzy głosili idee przebudowy społeczeństwa, w którym osiągnane byłby cele i interesy grupowe oraz klasowe. Podobne idee głosił nurt reformistyczny, którego reprezentantem był C. Gide. Głosił on, że więzi społeczne wynikają z naturalnego, powszechnego solidaryzmu człowieka, którego współczesną formą jest kooperatywnizm (współdziałanie jednostek, by osiągnąć wspólny cel). C. Gide i jego zwolennicy dążyli do stworzenia ogólnoswiatowej „republiki spółdzielczej” i „wykupienia” kapitalizmu przez gospodarkę społeczną. W Królestwie Polskim nurt socjalistyczny rozwijał się na ziemiach podległych Rosji. Coraz bardziej popularna stawała się ideologia „pracy organicznej” i „pracy u pod-

¹ Jak zauważa W. Kwaśnicki [2005, s. 11] „w potocznym rozumieniu gospodarka społeczna zajmuje się aktywnością społeczną nieprzynależną rynkowi i państwu”. B. Szopa [2012, s. 14] dodaje, że „nie chodzi zatem o ekonomię społeczną rozumianą jako gałąź ekonomii (dyscypliny naukowej), ale o wyodrębniony ze względu na swą specyfikę sektor gospodarki, w którym w sposób unikatowy kojarzona jest działalność gospodarcza z celami społecznymi. Można powiedzieć, że jest to sektor organizacji pozarządowych”.

staw”, której celem był rozwój gospodarczy i kulturowy oraz podniesienie poziomu oświaty i stworzenie lepszych warunków życia. Głównymi zwolennikami powyższych idei byli: B. Prus, S. Żeromski, A. Świętochowski, M. Dąbrowska, W. Orkan, S. Berent oraz E. Abramowski. Po 1918 r., gdy Polska odzyskała niepodległość, działaczami promującymi wyżej wymienione ideologie byli m.in. R. Mielczarski, S. Thugutt, M. Rapacki i S. Wojciechowski.

W odróżnieniu do nurtu socjalistycznego nurt liberalny kojarzony jest głównie z trzema prawami liberalnego porządku gospodarczego (głoszonymi przez A. Smitha i D. Ricardo) – wolną konkurencją, indywidualnym zyskiem i własnością prywatną. Jednak, jak zauważył A. Piechowski [2008], myśl liberalna i neoliberalna również inspirowała twórców przedsiębiorstw społecznych, które miały za zadanie minimalizować konflikty i ułatwiać współdziałanie ludzi. Dużą rolę w owych przedsiębiorstwach odgrywała samorządność i demokracja. Aktywistą społecznym był H. Schulze-Delitzsch, którego model spółdzielczości rozwinął się w Wielkopolsce. Dzięki temu idea liberalizmu była tam najbardziej popularna. Głównym celem tworzenia gospodarki społecznej w Polsce było przygotowanie ludzi do lojalnego współdziałania oraz utrzymanie polskości.

W Polsce idea pracy organicznej najbardziej rozwinęła się właśnie w Wielkopolsce znajdującej się pod zaborem pruskim pod postacią wielkopolskiego modelu spółdzielczości liberalnej. Działacze za główne cele tejże ideologii przyjęli zakładanie różnego rodzaju polskich stowarzyszeń, solidaryzm grupowy, modernizację społeczną i gospodarczą. Można zatem stwierdzić, że były to początki tworzenia gospodarki społecznej. Głównymi przedstawicielami powyższych idei byli m.in. K. Marcinkowski (twórca Towarzystwa Naukowej Pomocy), K. Libelt (autor pracy *O stowarzyszeniach*) i M. Łyskowski (założyciel Towarzystwa Pożyczkowego dla Przemysłowców miasta Poznania). Działaczami byli również liczni duchowni, m.in. ksiądz A. Szamarzewski, ksiądz P. Wawrzyniak i ksiądz S. Adamski.

Solidaryzm chrześcijański był trzecim nurtem ideowym gospodarki społecznej. U jego podstaw leżały wartości przekazywane m.in. przez św. Pawła Apostoła. Należały do nich miłość bliźniego i wzajemna pomoc. Ważną rolę przypisywano rodzinie, podziałowi pracy oraz „pokoju społecznemu”. Działacze dążyli do rozwoju nowych struktur społecznych – wspólnot pracy, rodzinnych stosunków między pracodawcami a pracownikami oraz współwłasności tworzącej korporacje (reprezentującej pracobiorców i pracodawców tych samych zawodów). Przyświecała im idea budowania więzi społecznych opartych na wzajemnym zaspokajaniu potrzeb – zarówno materialnych, jak i duchowych. Papież Leon XIII [Encyklika *Rerum novarum*

1891], a następnie papież Pius XI [Encyklika *Quadragesimo anno* 1931], papież Jan XXIII [Encyklika *Mater et magistra* 1961] i papież św. Jan Paweł II [Encyklika *Centesimus annus* 1991] nawoływali do samoorganizacji społeczeństwa w różnego rodzaju stowarzyszeniach samopomocy i związkach zawodowych, dzięki którym możliwy był wzrost gospodarczy w większym stopniu respektujący wartości osoby. Równocześnie podkreślali znaczenie roli rzemieślników i spółdzielców w społeczeństwie. O ekonomii społecznej głosił również papież Benedykt XVI [Encyklika *Caritas in veritate* 2009], który podkreślał rolę jedności społecznej w sprawnym funkcjonowaniu rynku i pełnieniu przez niego ekonomicznej funkcji.

Działaczem, który przyjął założenia solidaryzmu chrześcijańskiego, był F.W. Raiffeisen, który początkowo był założycielem organizacji charytatywnych działających na terenie niemieckiej Nadrenii oraz pierwszej wiejskiej kasy pożyczkowej w Anhausen i Haddesdorf. Z upływem czasu powstały spółdzielnie typu raiffeisenowskiego, których celem było nie tylko maksymalizowanie zysku, ale również tworzenie nowych stosunków społecznych, opartych na wzajemnej pomocy i odpowiedzialności członków.

W Polsce chrześcijańskie korzenie gospodarki społecznej można upatrywać w Galicji. Wspomniany wcześniej model spółdzielni raiffeisenowskich został dostosowany do galicyjskich realiów. F. Stefczyk stworzył „Kasy Stefczyka”, które działały zgodnie z następującymi zasadami:

- lokalności;
- niskich udziałów;
- wpisowego, honorowego (społecznego) pełnienia obowiązków przez zarząd;
- prowadzenia transakcji wyłącznie z członkami;
- nieograniczonej odpowiedzialności członków za zobowiązania spółdzielni;
- jednakowego oprocentowania wszystkich udzielanych pożyczek;
- przeznaczania nadwyżek na niepodzielny fundusz zasobowy;
- obowiązku edukowania członków [Piechowski 2008, s. 31].

Jeszcze przed zaborami, za rządów Stanisława Augusta nastąpiła przemiana rozumienia dobroczynności. Zastąpiono nakaz „miłości bliźniego” (miłości wynikającej z wiary w Boga) nakazem dawania pracy [Assorodobraj 1966, s. 241]. Podczas zaborów łączono idee walki o polskość i niepodległość z ideałami socjalnymi, natomiast dopiero po zakończeniu I wojny światowej została uchwalona ustawa spółdzielcza², która uwzględniała trzy wyżej

² Z dnia 29 października 1920 roku.

wymienione nurty ideologiczne [Chyra-Rolicz 2005]. Spółdzielnie stały się ważnym elementem tworzenia całego systemu gospodarki społecznej i społeczeństwa obywatelskiego w II Rzeczypospolitej [Duszyk i Kupisz 2004].

II wojna światowa oraz czasy PRL-u zniekształciły obraz oraz samą ideę spółdzielczości, gospodarki społecznej i społeczeństwa obywatelskiego. Zaczęto kojarzyć je z podporządkowaniem państwu i realizacją interesów władzy³. Zostało zlikwidowanych wiele instytucji infrastruktury społecznej należących do organizacji gospodarki społecznej [Leś 2001]. Dopiero po roku 1981 ponownie wzrosło zainteresowanie koncepcją gospodarki społecznej jako instrumentu polityki społecznej.

W 1995 r. przyjęto podczas Kongresu Międzynarodowego Związku Spółdzielczego w Manchester dokument o nazwie „Deklaracja spółdzielczej tożsamości”, który nawiązuje do pierwotnych idei i zasad nurtów opisanych powyżej. Wymieniane były takie wartości, jak: samopomoc, samoodpowiedzialność, demokracja, równość, sprawiedliwość, solidarność oraz wartości etyczne – uczciwość, otwartość, odpowiedzialność społeczna i troska o innych. Ponadto przyjęto główne zasady działalności spółdzielni:

- zasadę dobrowolnego i otwartego członkostwa,
- zasadę demokratycznej kontroli członkowskiej,
- zasadę ekonomicznego uczestnictwa członków,
- zasadę autonomii i niezależności,
- zasadę kształcenia, szkolenia i informacji,
- zasadę współpracy między spółdzielniami,
- zasadę troski o społeczność lokalną [Deklaracja 1995].

Ruch spółdzielczy oraz katolicka nauka społeczna przyczyniły się do powstania gospodarki społecznej. Została ona nazwana przez K. Polanyiego „gospodarką społecznie zakorzenioną”. Wyróżnił on trzy modele gospodarcze: rynek, redystrybucję i wzajemność.

Niestety, okres II wojny światowej, a następnie centralnie sterowana gospodarka i społeczeństwo autorytarne nie przyczyniły się do rozwoju gospodarki społecznej. Z tego względu współcześnie Polska zajmuje jedno z ostat-

³ W opozycji do poglądów ówczesnych władz S. Grabski był zdania, że społeczeństwo i gospodarka powinny wzajemnie się uzupełniać – społeczeństwo, dostarczając gospodarce wykwalifikowanych ludzi, a gospodarka przez zapewnienie bytu społeczeństwa [Szopa 2012]. Wyrażał również pogląd, że zadaniem polityki państwa powinna być m.in. ochrona słabych jednostek i wspieranie zbiorowych potrzeb społecznych. Warto również zaznaczyć, że ekonomię definiował jako „wyjaśniające przyczynowo kształtowanie się i rozwój całokształtu norm społecznych, pojęć i form organizacyjnych gospodarczą działalność i gospodarcze współzycie ludzi” [Grabski 1927, s. 12]. Opisując powyższe zjawiska, używał również terminu „ekonomia społeczna”.

nich miejsc w krajach Unii Europejskiej pod względem poziomu kapitału społecznego [Raport Polska 2030].

2. Współczesna gospodarka społeczna w Polsce

Współcześnie gospodarka społeczna utożsamiana jest z takimi określeniami, jak: ekonomia społeczna, gospodarka solidarna, ekonomia solidarności, ekonomia społeczności lokalnej, gospodarka obywatelska oraz trzeci sektor. Dzieli się ją na tradycyjną gospodarkę społeczną (wywodzącą się z sektorów: spółdzielczego i stowarzyszeniowego) i nową gospodarkę społeczną (wywodzącą się zarówno z dwóch wyżej wymienionych sektorów: spółdzielczego i stowarzyszeniowego, jak i z publicznego i prywatnego). Nowa gospodarka społeczna kieruje swoją aktywność również w kierunku odbiorców zewnętrznych. Instytucje działające w jej ramach przestrzegają zasad pierwszeństwa pracy przed kapitałem, demokratycznego podejmowania decyzji, umacniania wiarygodności, jakości oraz trwałości działania. Ich głównym celem jest produkcja korzyści społecznych [Leś 2008, s. 38–39].

Głównymi podmiotami gospodarki społecznej są:

- spółdzielnie (np. spółdzielnie socjalne, spółdzielnie pracy, spółdzielnie mieszkaniowe, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe) – sektor spółdzielczy;
- organizacje wzajemnościowe (towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych i pracownicze kasy zapomogowo-pożyczkowe) – sektor wzajemnościowy;
- fundacje, stowarzyszenia i podobne organizacje, których celem nie jest maksymalizacja zysku – sektor *non profit* [Defourny i Develtere 1999; SKES 2009].

Tak zwana „nowa ekonomia społeczna” z przełomu XX i XXI w. propaguje nowe formy instytucjonalno-prawne, do których można zaliczyć przedsiębiorstwa lokalne, spółdzielnie socjalne i działalność gospodarczą prowadzoną w ramach stowarzyszeń i fundacji [Pacut 2012, s. 78]. Organizacje gospodarki społecznej są dostawcami dóbr i usług publicznych oraz instrumentem rozwoju lokalnego. Są one zarówno podmiotami gospodarczymi, jak i pomiotami społecznymi, które aktywnie działają we wszystkich sektorach. Ich miejsce jest natomiast pomiędzy sektorem prywatnym a publicznym [Izdebski 2012; Roelants 2002; Wygnański 2012]. Stanowią one „uzupełnienie tej przestrzeni w obrębie rynku, której nie potrafią zapłacić ani przedsiębiorstwa sektora publicznego i prywatnego, ani tradycyjnie poj-

mowane organizacje społeczne” [Machnik-Pado i Pokora 2012, s. 124]. Do ich głównych celów należy zaspokajanie potrzeb społecznych, które nie zostały zaspokojone przez sektor publiczny i rynek oraz budowanie lokalnego kapitału społecznego (dzięki czemu ekonomia społeczna reprezentuje nowe podejście do rozwoju lokalnego oraz sprzyja harmonizacji ekonomicznych, społecznych i finansowych celów tegoż rozwoju). Instytucje działające w ramach gospodarki społecznej tworzą nowe miejsca pracy, a organizowane w ich ramach przedsięwzięcia łączą w sobie ekonomiczne i społeczne aspekty aktywności obywatelskiej.

Gospodarka społeczna opiera się na podstawowych wartościach rozwoju demokracji:

- prymacie celów indywidualnych i społecznych ponad kapitałem i zyskiem,
- otwartym i dobrowolnym członkostwie,
- demokratycznej kontroli członków,
- połączeniu potrzeb członków/użytkowników i potrzeb ogólnych,
- obronie i realizacji wartości solidarności i odpowiedzialności,
- autonomicznym zarządzaniu i niezależności od władz publicznych,
- przeznaczeniu wypracowanego zysku do osiągnięcia celów stabilnego rozwoju,
- świadczeniu usług dla członków lub usług ogólnych [Karwińska 2008, s. 380].

Jej cechą charakterystyczną jest sprzężenie zwrotne oddolnych działań obywatelskich z aktywną rolą państwa [Rymsza 2007, s. 2–3]. Natomiast jej naczelną wartością jest sprawiedliwość społeczna [Goleński 2013].

Ważną rolę odgrywa społeczność lokalna oraz partycypacja społeczna dwóch typów uczestników:

- mieszkańców oraz ich organizacji – obecność pojedynczych obywateli i organizacji społeczeństwa obywatelskiego w polityce lokalnej;
- udział wpływowych aktorów życia społecznego, takich jak przedsiębiorcy i ich organizacje [Swianiewicz 2008, s. 74].

Ich uczestnictwo w partycypacji wspomaga edukację obywatelską, dzięki której obywatele mogą sprawować większą, rzeczywistą kontrolę nad władzą. Ponadto umożliwia kreowanie identyfikacji społeczności lokalnej [Klausen i Sweeting 2005]. Dzięki partycypacji w zarządzaniu społeczność lokalna ma swój udział w tworzeniu programów polityki lokalnej (poprzez formułowanie i podejmowanie decyzji, a następnie wdrażanie jej w życie). Dla zwiększenia skuteczności nowoczesnego zarządzania władzy lokalnej niezwykle ważna jest zasada partnerstwa.

A. Karwińska [2008, s. 383] również wyraża pogląd, że gospodarka społeczna jest nowym narzędziem rozwoju społeczno-gospodarczego, zwłaszcza na szczeblu lokalnym. M.S. Szczepański [2006, s. 32–34] dodaje, że uruchomienie lokalnych sił społecznych jest warunkiem partycypacji społecznej umożliwiającej mobilizację rozmaitych grup i środowisk, które w przeszłości były wykluczone. Dzięki temu rozwija się samorządność i podmiotowość społeczności lokalnej.

Podczas Pierwszego Ogólnopolskiego Spotkania Ekonomii Społecznej, które miało miejsce w Krakowie w 2006 r. zwrócono uwagę na fakt, że tradycyjnie gospodarka społeczna wykonywała zadania, które później stawały się domeną państwa. Obecnie państwo nie zawsze wywiązuje się ze swoich zadań w sposób zadowalający wszystkich uczestników życia społecznego. Z tego względu obszar ten został uznany za gotowy do zagospodarowania przez podmioty gospodarki społecznej [Pałys 2006].

Gospodarka społeczna ma wiele ważnych funkcji, do których należy m.in. kształtowanie kompetencji do ważnych ról społecznych. W krajach europejskich do głównych zadań przedsiębiorstw gospodarki społecznej należą: dostarczanie dóbr i usług publicznych, integracyjne zatrudnienie, wykonywanie zadań na rzecz dobra wspólnego. J. Wygnański i P. Frączak [2006] wymieniają również promowanie demokracji i kultywowanie lokalnych tradycji. W krajach azjatyckich i afrykańskich organizacje pozarządowe głównie pomagają biednym i wykluczonym.

Zgodnie z opinią J. Hausnera [2012, s. 113–114] „ekonomię społeczną należy traktować jako niezbędny i otwarty na inne segment nowoczesnej gospodarki, a nie jako wyodrębniony i zamknięty jej sektor”. Autor wyraża również pogląd, że ekonomia społeczna może sprzyjać spójności społecznej, tylko będąc otwartym segmentem gospodarki. Z tego też względu powinna być ona komplementarnym, a nie alternatywnym segmentem w nowoczesnej gospodarce, który będzie istotnym czynnikiem i stymulatorem innowacyjności i rozwoju.

3. Potencjał społeczny i ekonomiczny polskiej gospodarki społecznej

Z powodu uwarunkowań historycznych i gospodarczych danego państwa oraz jego specyfiki rozwojowej sposób funkcjonowania gospodarki społecznej jest odmienny. Również termin i koncepcja gospodarki społecznej są

różnie definiowane w Europie⁴. A. Pacut [2012, s. 86] wyróżnia kontynentalny (europejski) oraz anglosaski model ekonomii społecznej. W pierwszym przypadku miejsce ekonomii społecznej jest między rynkiem a państwem, a ona sama nawiązuje do solidarności, sprawiedliwości społecznej oraz społecznej gospodarki rynkowej. Natomiast model anglosaski sytuuje przedsiębiorczość społeczną między sektorem przedsiębiorczości prywatnej a sektorem publicznym [Izdebski 2012, s. 95].

W instytucjach Unii Europejskiej stosowane jest sektorowe ujęcie gospodarki społecznej, które jest uniwersalne i wyraża się akronimem CMAF oznaczającym cztery główne typy organizacji zaliczanych do gospodarki społecznej (*cooperatives, mutuals, foundations, associations*). Jak podkreśla A. Pacut [2012, s. 86] „ich siłą napędową jest korzyść społeczna, demokratyczny tryb zarządzania, włączenie odbiorców w działalność oraz zaangażowanie władz publicznych”.

Natomiast w Polsce potencjał społeczny i ekonomiczny gospodarki społecznej tworzą sektory: spółdzielczy, wzajemnościowy oraz *non profit*. Udział sektora gospodarki społecznej w gospodarce narodowej Polski kształtuje się na poziomie ok. 4% i jest zbliżony do wyników uzyskanych w innych „nowych” krajach UE, a jednocześnie znacząco niższy niż średni wskaźnik dla „starych” krajów UE (7%) [Nałęcz 2008a].

⁴ W Europie działa wiele platform ekonomii społecznej oraz znaczących instytucji badawczych:

- DIESIS – European and International Research and Development Service for the Social Economy and the Co-operatives (<http://www.diesis.coop/>),
- REVES – Europejska Sieć Miast i Regionów dla Ekonomii Społecznej (<http://www.revesnetwork.net/>),
- Social Economy Europe (<http://www.socialeconomy.eu.org/>),
- CEDAG – European Council for Non-Profit Organisation (<http://www.cedag.eu/>),
- SEC – Social Enterprise Coalition (<http://www.socialenterprise.org.uk/>),
- CCACE – Coordinating Committee of European Cooperative Associations,
- ACME – Association of European Cooperative and Mutual Insurers,
- CEGES – Council for Enterprises and Groupings of Social Economy (<http://www.ceges.org/>),
- EFC European Foundation Centre (<http://www.efc.be/Pages/default.aspx>),
- CEPES Spanish Business Confederation of Social Economy (<http://www.cepes.es/>),
- ECOSOL Plate-forme de l'economie sociale et solidaire (<http://www.ecosol.lu/>),
- Secrétariat d'Etat à l'économie solidaire (<http://www.social-sante.gouv.fr/espaces,770/affaires-sociales,793/>),
- Globenet, internet associatif et solidaire (<http://www.globenet.org/>),
- Mediasol, portail de l'économie sociale et solidaire (<http://reseau21.univ-valenciennes.fr/>),
- Institut de Recherche pour le Développement (IRD) (<http://www.ird.fr/>),

W potencjale ekonomicznym gospodarki społecznej w „starych” krajach UE najważniejszą rolę odgrywa sektor *non profit*, natomiast dla „nowych” krajów największą rolę odgrywa spółdzielczość. Sektor instytucji wzajemnościowych jest najmniejszym z trzech sektorów tworzących gospodarkę społeczną zarówno w „starych”, jak i w „nowych” krajach Unii.

Podmioty sektora spółdzielczego korzystają przede wszystkim z mechanizmów rynkowych, z tego względu są najbardziej rynkowymi podmiotami gospodarki społecznej w Polsce [Nałęcz 2008b, s. 150–186]. Jak zauważa Z. Chyra-Rolicz [2013, s. 41] spółdzielczość dostrzega nową szansę rozwoju ekonomii społecznej i wspiera ją organizacyjnie. Co prawda w sektorze spółdzielczym głównie zaspokajane są potrzeby członków i pracowników, jednak obok działalności ekonomicznej w większości spółdzielni członkowie partycypują w wyborach władz i podejmowaniu najważniejszych dla spółdzielni decyzji. Ponadto angażowani są w bezpłatną pracę w organach spółdzielni.

W sektorze wzajemnościowym główną rolę odgrywają interesy członków – klientów. Natomiast w sektorze *non profit* najważniejsze są potrzeby członków i tzw. „szerszej społeczności”. Dodatkowo podmioty gospodarki społecznej świadczą usługi na rzecz lokalnej społeczności (organizacje *non profit* i spółdzielnie) oraz pełnią funkcję demokratyczną.

Potencjał społeczny polskiej gospodarki społecznej tworzony jest głównie przez organizacje pozarządowe (ok. 83,5 tys. w 2012 r.), na drugim miejscu plasuje się sektor spółdzielczy (17,2 tys. w 2012 r.), a następnie wzajemnościowy (liczba towarzystw ubezpieczeń wzajemnych wyniosła 8 w 2013 r. [Płonka 2013])⁵. W porównaniu do krajów Europy Zachodniej baza członkowska sektora *non profit* w Polsce jest dwukrotnie mniejsza, natomiast sektora spółdzielczego jest na podobnym poziomie. Po 1989 r. skala bazy członkowskiej gospodarki społecznej podlegała istotnym zmianom wynikającym ze zmniejszania się liczby spółdzielców, a także wynikających ze spadku członkostwa w organizacjach masowych pochodzących z okresu PRL oraz spadku przynależności do związków zawodowych.

Bardziej szczegółowa analiza potencjału społecznego gospodarki społecznej zostanie przeprowadzona jedynie dla sektora *non profit*. Według danych GUS w 2012 r. w ramach trzeciego sektora działało 83,5 tys. organizacji (69,6 tys. – stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne, 8,5 tys. – fundacje, 1,8 tys. – społeczne podmioty wyznaniowe). Status organizacji pożytku publicz-

⁵ Obecnie najnowsze dane o liczbie organizacji pozarządowych w Polsce oraz wielkości sektora spółdzielczego dotyczą 2012 r., natomiast co do sektora wzajemnościowego to jego udział w rynku w 2005 r. wyniósł 0,87%, jedynie liczba towarzystw ubezpieczeń wzajemnych dotyczy 2013 r..

nego (OPP), posiadała 8,0 tys. podmiotów trzeciego sektora [GUS 2014]. Według raportu Stowarzyszenia Klon/Jawor w 2012 r. w Polsce zarejestrowanych było ponad 80 tys. organizacji pozarządowych (11 tys. fundacji i 72 tys. stowarzyszeń, nie licząc ochotniczych straży pożarnych). Po zweryfikowaniu danych rejestrowych autorzy doszli do wniosku, że aktywnie działało jedynie 60–80% zarejestrowanych instytucji [Przewłocka, Adamiak i Zając 2012].

Około 66% organizacji pozarządowych w Polsce aktywnie działa wyłącznie regionalnie lub lokalnie (23% spośród nich prowadzi działania na terenie województwa / regionu, 34% – na terenie gminy lub powiatu, 7% w najbliższym sąsiedztwie). Na arenie ogólnopolskiej działania prowadzi 28% organizacji, natomiast na arenie międzynarodowej około 9% [Przewłocka, Adamiak i Zając 2012]. Według danych GUS 75% badanych organizacji prowadziło wyłącznie nieodpłatną działalność statutową, 18% prowadziło odpłatną działalność statutową, a zarazem nie prowadziły działalności gospodarczej. Natomiast 7% stanowiły organizacje prowadzące jedynie działalność gospodarczą. Według stanu na koniec 2012 r. zadeklarowaną działalność gospodarczą miało 5,8 tys. z badanych podmiotów [GUS 2014].

Korzystanie z pracy społecznej w 2012 r. zadeklarowało 90% podmiotów trzeciego sektora. Łącznie liczba wolontariuszy świadczących pracę na rzecz organizacji pozarządowych wyniosła 2,3 mln osób.

GUS przeprowadził pierwsze badanie dotyczące „pracy wolontariackiej” w Polsce, według którego w 2010 r. w sektorze *non profit* osoby w wieku 15 lat i więcej wypracowały czas pracy w wysokości 0,17 mln etatów przeliczeniowych, oszacowany na wartość 5,6 mld zł. W ramach organizacji pozarządowych zadeklarowało pracę 9% respondentów [GUS 2012]. Z płatnego personelu nie korzystało 62% organizacji pozarządowych.

W 2012 r. na podstawie stosunku pracy zatrudnionych w podmiotach trzeciego sektora było łącznie 147 tys. osób (badane organizacje trzeciego sektora na koniec 2012 r. były głównym miejscem pracy dla 126 tys. osób), dzięki czemu podmioty te dysponowały 123,2 tys. pełnych etatów. Udział organizacji pozarządowych w całym zatrudnieniu w gospodarce narodowej na koniec 2012 r. wyniósł 0,9%, zaś w sektorze prywatnym – 1,2%.

W ciągu ostatnich dwóch lat poszukiwania nowych współpracowników podejmowało 57% organizacji. Wolontariuszy zewnętrznych poszukiwało 35% organizacji, 28% organizacji poszukiwało członków, a 12% organizacji pracowników [Przewłocka, Adamiak i Zając 2012].

Aktywne organizacje objęte badaniami na formularzach SOF-1 i SOF-4 wykazały, że na koniec 2012 r. posiadały łącznie 10,0 mln członków. Wśród członków tych organizacji wyższy udział mieli mężczyźni (56%) niż ko-

biety (44%). Najwięcej członków posiadały typowe stowarzyszenia i organizacje społeczne (39% ogółu organizacji posiadało ok. 67% wszystkich członków). Największe spadki dochodów oraz liczby członków odnotowały największe organizacje pozarządowe. Natomiast największą dynamikę w zakresie swojej liczebności wykazała grupa jednostek o mniejszym potencjale finansowym i członkowskim.

Roczne przychody organizacji pozarządowych rozkładały się w następujący sposób:

- przychody nieprzekraczające 10 tys. złotych – 41% jednostek,
- przychody między 10 tys. a 100 tys. złotych – 37% badanych,
- przychody między 100 tys. a 1 mln złotych – 18% badanych,
- przychody powyżej 1 mln złotych – 5% jednostek.

Według badań Stowarzyszenia Klon/Jawor 70% organizacji uzyskało w 2010 r. jakieś pieniądze od osób prywatnych: ponad połowa miała przychody pochodzące ze składek członkowskich, co trzecia z darowizn, a co dziesiąta z kampanii i zbiórek publicznych. Badania przeprowadzone w 2012 r. potwierdziły, że największy procent funduszy uzyskiwany jest ze składek członkowskich (59%), środków samorządowych (47%), a darowizny otrzymywało 28% badanych organizacji.

W Polsce coraz powszechniejszą praktyką staje się przekazywanie 1% podatku na rzecz organizacji pożytku publicznego (OPP). Co trzeci podatnik (ponad 8 mln osób) przekazał w 2010 r. 1% na rzecz OPP: to o blisko jedną piątą więcej niż w 2009 r. i ponad 100 razy więcej niż w pierwszym roku obowiązywania ustawy [Przewłocka 2011]. Natomiast w 2012 r. odnotowano 11 mln podatników. Łącznie przekazano organizacjom pożytku publicznego 457,3 mln zł z rozliczenia podatku dochodowego za 2011 r. (o 53 mln zł więcej niż w 2011 r.) [GUS 2013].

Wyniki badań prowadzonych od 2005 r. wskazują na szybki wzrost potencjału ekonomicznego trzeciego sektora i umiarkowany wzrost potencjału społecznego. Sektor organizacji pozarządowych, który gra główną rolę w kształtowaniu poczucia wspólnoty Polaków oraz konieczności wzajemnej pomocy, w porównaniu do innych krajów europejskich, nie ma ugruntowanej pozycji.

4. Kierunki rozwoju polskiej gospodarki społecznej

Współczesna gospodarka społeczna Polski za cel obiera sobie stworzenie układu ekonomicznego i społecznego, który będzie bardziej sprawiedliwy

i da więcej szczęścia obywatelom⁶. Środkiem do osiągnięcia powyższego celu jest dobrowolna i racjonalna działalność organizacyjna, która powinna opierać się na następujących zasadach:

- 1) dobrowolności – zasadzie „otwartych drzwi”;
- 2) demokracji – zasadzie „jeden człowiek, jeden głos”;
- 3) pierwszeństwa człowieka nad kapitałem [Działania 1990].

J. Hausner [2012, s. 112] wyraża pogląd, że „ekonomia społeczna nie może rozwijać się napędzana wyłącznie z góry, za sprawą dyrektywnego działania państwa. Dla jej rozwoju konieczne jest lokalne i społeczne zakorzenienie jej podmiotów”. Rolą państwa jest zatem wspieranie podmiotów ekonomii społecznej w celu ich rozbudowy oraz zróżnicowania, m.in. poprzez tworzenie sprzyjających warunków instytucjonalnych oraz propagowanie różnego rodzaju form współpracy i partnerstwa pobudzających rozwój podmiotów gospodarki społecznej – włączanie ich w kompleksowe systemy dostarczania dóbr, w tym podstawowych usług społecznych i publicznych. Ważną kwestią jest również włączanie ich w projektowanie i prowadzenie polityki publicznej w różnych obszarach [Hausner 2012, s. 113].

Gospodarka społeczna Polski charakteryzuje się słabo rozwiniętym sektorem *non profit*, marginalnym sektorem wzajemnościowym i kurczącym się sektorem spółdzielczym [Nałęcz 2008a]. Przyczyn tego stanu rzeczy można upatrywać w uwarunkowaniach kulturowo-historycznych. Mimo słabej kondycji gospodarki społecznej, działające w jej ramach podmioty osiągają swoje cele statutowe oraz diagnozują coraz nowsze obszary potrzeb społecznych. Rozwój nie tylko organizacji pozarządowych, ale również towarzystw i spółdzielni jest pobudzany przez oferowanie innowacyjnych usług. Z roku na rok wzrasta zapotrzebowanie na:

- usługi dla osób starszych,
- usługi w zakresie integracji społecznej (w tym integracji zawodowej),
- usługi opiekuńcze,
- usługi edukacyjne,
- usługi wychowawcze dla dzieci,
- niemonetarne formy dystrybucji / wymiany dóbr i usług (banki żywności, banki czasu),
- tanie usługi diagnostyczno-programujące oraz mobilizujące dla słabiej rozwiniętych społeczności lokalnych [Nałęcz 2008a].

⁶ Jak zauważa G. Krzyminiewska [2013, s. 50] „nierówności społeczne wydają się immanentną częścią funkcjonowania społeczeństw [...], zagrażają dynamice rozwoju poszczególnych gospodarek i w konsekwencji mogą zaburzyć pozytywne trendy rozwoju świata jako całości”.

J. Hausner [2012, s. 123] stwierdza natomiast, że „przyszłość ekonomii społecznej zależy od rozwinięcia kompleksowych systemów dostarczania dóbr”.

Uważam, że w obecnych czasach rozwój kapitału społecznego, który jest wpisany w główne cele strategiczne Polski, powinien przyczynić się do ożywienia sektora organizacji pozarządowych i ustabilizowania gospodarki społecznej naszego kraju. Wspieranie rozwoju podmiotów gospodarki społecznej zostało wpisane również w takie programy jak raport „Polska 2030”. Dużą wagę przykładą się do edukacji obywatelskiej, która będzie kształtowała najmłodsze pokolenia. Świadomość potrzeb społecznych i wzbudzenie chęci udzielania pomocy społecznej jest pierwszym krokiem do odbudowy współdziałania Polaków. Zwracam uwagę, że nie mniej ważnym zadaniem będzie kształtowanie przyszłych liderów, od których zależeć będzie dalsze funkcjonowanie podmiotów gospodarki społecznej. Będą oni musieli posiadać odpowiednie umiejętności umożliwiające im korzystanie z zasobów społecznych, rynkowych i publicznych. Na podstawie własnych doświadczeń mogę wysnuć wniosek, że przywódcy fundacji i stowarzyszeń w Polsce nie przywiązują dużej wagi do rozwoju kapitału ludzkiego w swoich organizacjach. Najczęściej wychodzą oni z założenia, że wewnętrzna motywacja pracowników i wolontariuszy w zupełności wystarczy do świadczenia przez nich usług na najwyższym poziomie. Sądzę, że pobudzanie swoich pracowników do działania, dokształcanie ich i pokazywanie nowych możliwości rozwoju pozytywnie wpłynie nie tylko na osiągnięcie celów przez daną organizację pozarządową, ale zachęci również ludzi niezwiązanych z organizacją do czynnego uczestnictwa w życiu społecznym i aktywnego działania w ramach trzeciego sektora. Jestem zdania, że pracownicy i wolontariusze, którzy spełniają się zawodowo i zaspokajają swoje potrzeby w ramach pracy w organizacjach *non profit* będą swoim przykładem zachęcać innych członków społeczeństwa do podobnego działania. Osoby pracujące na rzecz ludzi potrzebujących, zapytane o ich motywy działania, odpowiadały często, że chcą się odwdziżyć za pomoc, którą same otrzymały w przeszłości. Idąc w tym kierunku i pomagając sobie wzajemnie, społeczeństwo może w dużym stopniu uzupełniać działania państwa, które, moim zdaniem, nie zaspokaja w pełni potrzeb społecznych Polaków.

Z obserwacji zjawisk zachodzących w gospodarce można wywnioskować, że ważnym obszarem wymagającym poprawy jest również zaufanie społeczne, bez którego nie ma możliwości stabilnego wzrostu gospodarki. Zakładane strategie rozwojowe mają na celu poprawę spójności społecznej, solidarność i spójność regionalną, wzrost kapitału społecznego, a w konsekwencji

sprawnie działające państwo. Wzmacnianie partycypacji społecznej oraz rozwój kapitału społecznego jest pierwszym krokiem do zrównoważonego rozwoju Polski.

Jak stwierdziła A. Karwińska [2008, s. 394], zagadnienia gospodarki społecznej zazwyczaj nabierają znaczenia w sytuacjach, gdy efekty polityki gospodarczej nie nadążają za społecznymi oczekiwaniami. Zadaniem podmiotów gospodarki społecznej jest zatem uzupełnianie działań państwa w rozwiązywaniu problemów społecznych, a ponadto pomoc w integrowaniu społeczeństwa, realizowanie programu spójności społecznej, wyrównywanie szans uczestniczenia w rozmaitych sferach życia społecznego, działania na rzecz zmiany sposobu myślenia, wspomaganie ładu społecznego, zwłaszcza w środowiskach lokalnych, kształtowanie kompetencji do „wchodzenia” w role społeczne, zwłaszcza w przypadku osób marginalizowanych. P. Frączak [2011] jest zdania, że gospodarka społeczna jest również sposobem funkcjonowania i wzajemnymi powiązaniami między przedsiębiorstwami społecznymi.

Na podstawie wywiadów pogłębionych, które przeprowadzałam z członkami fundacji i stowarzyszeń w 2013 r. (wyniki badań zostały opisane w rozprawie doktorskiej mojego autorstwa) mogę wysnuć wniosek, że współczesna gospodarka społeczna może być odpowiedzią na niezaspokojone potrzeby społeczne Polaków. Rozwój społeczny i gospodarczy zależy od każdego obywatela naszego kraju. Razem działając na rzecz wspólnego dobra, jesteśmy w stanie osiągnąć więcej, niż działając w pojedynkę. Osoby starsze, chore, bezrobotne i nieposiadające doświadczenia zawodowego mogą włączyć się w działania na rzecz społeczeństwa i przyczynić się do jego rozwoju. Porównując osoby działające w ramach organizacji pozarządowych w Polsce i na świecie, mogę wysnuć wniosek, że w naszym kraju ludzie przeważnie skupiają się na własnych problemach i oczekują wsparcia od osób, którym wiedzie się stosunkowo lepiej. Osoby chore lub starsze uważają, że nie są w stanie, ze względu na swój stan, pomagać innym i stać się aktywnym członkiem społeczeństwa. Jestem zdania, że problem tkwi głównie w przekonaniu danych osób o swojej bezużyteczności. Pobudzając tę grupę społeczną do aktywnego działania na rzecz wspólnego dobra, można nie tylko walczyć z ich marginalizacją, ale również o zmianę sposobu myślenia.

Do rozwoju gospodarki społecznej niezbędny jest szeroki kontekst społeczno-polityczny i gospodarczy. Wypracowanie pewnych wzorców współpracy, wspólnego ustalenia celów i sposobów ich osiągnięcia jest fundamentem efektywnego funkcjonowania podmiotów gospodarki społecznej. Sądzę, że możliwość korzystania z doświadczeń innych krajów europejskich powinna

pomóc w rozwiązywaniu problemów i ograniczeń, które stoją przed współczesną Polską. Według Eurobarometru ponad połowa Polaków pozytywnie ocenia wpływ Unii Europejskiej na politykę społeczną w Polsce. 60% badanych jest zdania, że Unia Europejska ma pozytywny wpływ na zwalczanie wykluczenia społecznego i ubóstwa, natomiast połowa pozytywnie ocenia wkład w koordynację reform krajowych systemów zabezpieczenia społecznego [Zatrudnienie 2011].

Wyrażam pogląd, że podmioty sektora organizacji pozarządowych odgrywają tak ważną rolę w rozwoju Polski, ponieważ cele społeczne stawiają ponad celami ekonomicznymi, działają niezależnie od reguł rynkowych oraz władz, a ponadto kierują się dobrowolnością przystąpienia i uczestniczenia. Zasadnicze znaczenie ma misja tychże organizacji, która motywuje ludzi do pomocy najbardziej potrzebującym bez chęci czerpania zysków materialnych. W dobie globalizacji chęć wzbogacenia się „za wszelką cenę” popycha różnego rodzaju firmy do próby przejęcia kontroli nad państwem i rynkiem. Jestem zdania, że bez wyraźnego działania ludzi jako społeczeństwa obywatelskiego mogą nasilać się coraz większe różnice pomiędzy grupami i środowiskami społecznymi prowadzące również do wykluczenia społecznego.

T. Kaźmierczak [2006, s. 98–99] zwraca również uwagę na zmieniające się wzory międzynarodowego podziału pracy spowodowane globalizacją i rewolucją technologiczną. Osoby z wyższym wykształceniem, o wysokich kwalifikacjach i wysokiej pozycji zawodowej korzystają z możliwości, jakie daje im międzynarodowy przepływ kapitału ludzkiego. Natomiast osoby o słabej pozycji na rynku pracy są często eliminowane z najbardziej atrakcyjnych jego obszarów [Kwiatkowski 2002, s. 201].

A. Karwińska [2008, s. 390–391] do głównych problemów i wyzwań dla Polski zalicza m.in.:

- duże zróżnicowanie regionalne mierzone wskaźnikiem PKB na mieszkańca,
- bezrobocie,
- niski współczynnik aktywności zawodowej powyżej 15. roku życia,
- zagrożenie depopulacji w uboższych regionach,
- zagrożenie wykluczeniem społecznym (dotyczy głównie osób niepełnosprawnych, długotrwale bezrobotnych, osób pozostających trwale w biedzie, imigrantów, osób z nieakceptowanych środowisk, osób uzależnionych itp.),
- nasilające się zjawiska patologii społecznej,
- patologie instytucji,
- niski poziom kapitału społecznego.

Obecnie tworzone są plany strategiczne, których celem jest odbudowa kapitału społecznego oraz rozwój społeczny i gospodarczy Polski. Cele polityki społecznej zakładają równy dostęp wszystkich ludzi do korzystania z praw społecznych, poprawę warunków funkcjonowania rodzin, wspieranie grup zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz zapewnienie demokratycznego współuczestnictwa wszystkich obywateli.

Zakończenie

Wyrażam pogląd, że podmioty gospodarki społecznej są szczególnie odpowiedzialne na problemy, z którymi boryka się współczesna Polska. Co prawda charakteryzuje je (mowa o podmiotach gospodarki społecznej) rynkowa orientacja, ale odpowiadają na potrzeby społeczeństwa. Według K. Banach [2007, s. 10] „respektują specyficzne potrzeby osób o słabej zatrudnialności i niskich kwalifikacjach, tworząc szereg form tymczasowego i stałego zatrudnienia: przygotowują do pracy na otwartym rynku, pomagając w samozatrudnieniu poprzez przyuczenie do zawodu [...], rozwijają wspierane zatrudnienie w ramach otwartego rynku pracy, rozwijają odrębne systemy stabilnego zatrudnienia równoległe wobec rynku”. B. Szopa [2012, s. 14] dodaje, że „ekonomia / gospodarka społeczna przyjmuje za cel wspomaganie grup społecznych, które mają problemy z samodzielnym zdobywaniem środków utrzymania”. Według M. Frączka i N. Laurisza [2012, s. 174] podmioty ekonomii społecznej są niekiedy jedyną szansą „dla osób z grup defaworyzowanych na rynku pracy” na zdobycie doświadczenia zawodowego lub powrotu do aktywności zawodowej.

Gospodarka społeczna wspomaga rozwój lokalny. Regiony słabiej rozwinięte charakteryzują się niskim poziomem kapitału ludzkiego i społecznego oraz niedostatkiem partnerstwa w zarządzaniu rozwojem lokalnym [Herbst 2006]. Podmioty gospodarki społecznej zmieniają postawy i opinie publiczne na temat współdziałania, działania organizacji pozarządowych, potrzeby wzajemnego zaufania i roli kapitału społecznego w rozwoju całej Polski. Wspomagają ład społeczny i gospodarkę lokalną.

Jak zauważa A. Karwińska [2008, s. 393], instytucje gospodarki społecznej kształtują wśród obywateli „postawy przedsiębiorczości i umiejętności radzenia sobie z sytuacjami niepewności, konkurencji i ryzyka”. Uważam, że próba przeciwdziałania negatywnym skutkom globalizacji w dużej mierze również należy do zadań podmiotów gospodarki społecznej. To one w dużej mierze odpowiadają na potrzeby społeczne, wspierają środowiska spo-

łeczne, rozwijają kapitał społeczny, łagodzą skutki radykalnych przemian, budują sieci porozumień i uzupełniają działania pozostałych sektorów państwa. Natomiast rozwój ekonomii społecznej będzie zależał w dużej mierze od „rozwoju różnych form edukacji społeczeństwa oraz polityki społecznej państwa” [Chyra-Rolicz 2013, s. 41].

Bibliografia

- Abramowski, E., 1904, *Socjalizm a państwo. Przyczynek do krytyki współczesnego socjalizmu*, Polskie Towarzystwo Naukowe, Lwów.
- Assorodobraj, N., 1966, *Początki klasy robotniczej. Problem rąk do pracy w przemyśle polskim epoki stanisławowskiej*, PWN, Warszawa.
- Banach, K., 2007, *Znaczenie narodowego programu ochrony zdrowia psychicznego dla procesu integracji społeczno-ekonomicznej w Polsce*, pr. dypl. pod kier. A. Karwińskiej w Małopolskiej Szkole Administracji Publicznej, studia podyplomowe: W poszukiwaniu polskiego modelu ekonomii społecznej.
- Chyra-Rolicz, Z., 2005, *Pomoc czy przeszkoda? Rola tradycji w odbudowie polskiej spółdzielczości*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- Chyra-Rolicz, Z., 2013, *Spółdzielczość jako element społecznej gospodarki rynkowej. Wspieranie inicjatyw założycielskich*, *Ekonomia Społeczna*, nr 2, Kraków.
- Defourny, J., Develtere, P., 1999, *Ekonomia społeczna: ogólnościowy trzeci sektor*, w: Popowski J., *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Deklaracja spółdzielczej tożsamości uchwalona przez XXXI Jubileuszowy Kongres Międzynarodowego Związku Spółdzielczego w Manchesterze w dniach 20–22 września 1995.
- http://ozrss.pl/archiwum/pliki/deklaracja_spoldzielczosci.pdf [dostęp: 02.01.2013].
- Duszyk, A., Kupisz, D., 2004, *Szkice z dziejów polskiego ruchu spółdzielczego*, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom.
- Działania w dziedzinie gospodarki społecznej, 1990, FRDL, Warszawa.
- Encyklika Caritas in veritate, 29 czerwca 2009.
- http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/encykliki/caritas_in_veritate_29062009.html# [dostęp: 26.05.2014].
- Encyklika Centesimus annus 1 maja 1991, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Jan_Pawel_II/centesimus_annus/ [dostęp: 04.01.2013].
- Encyklika Mater et Magistra 15 maja 1961, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Jan_XXIII/mater_et_magistra/ [dostęp: 04.01.2013].
- Encyklika Quadragesimo anno 15 maja 1931, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Pius_XI/quadragesimo_anno/ [dostęp: 04.01.2013].

- Encyklika Rerum novarum 15 maja 1891, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Leon_XIII/rerum_novarum/ [dostęp: 04.01.2012].
- Frączak P., 2011, *Gospodarka społeczna*, <http://www.socialeconomy.pl/x/602972> [dostęp: 04.02.2013].
- Frączek, M., Laurisz, N., 2012, *Ekonomia społeczna a rynek pracy*, w: Frączek, M., Hausner, J., Mazur, S. (red.), *Wokół ekonomii społecznej*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków.
- Goleński, W., 2013, *Polityka społeczna i ekonomia społeczna. Kilka uwag o sprawiedliwości społecznej*, *Ekonomia Społeczna*, nr 2, Kraków.
- Grabski, S., 1927, *Ekonomia społeczna (Socjologiczne podstawy ekonomii, cz. I)*, Lwów – Warszawa – Kraków.
- GUS, 2013, *Organizacje pożytku publicznego i 1%*, Warszawa, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/organizacje-pozytku-publicznego-i-1,4,1.html> [dostęp: 23.10.2014].
- GUS, 2012, *Wolontariat w organizacjach i inne formy pracy niezarobkowej poza gospodarstwem domowym – 2011*, Warszawa, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/wolontariat-i-praca-niezarobkowa-na-rzecz-innych/wolontariat-w-organizacjach-i-inne-formy-pracy-niezarobkowej-pozagospodarstwem-domowym---2011,1,1.html> [dostęp: 23.10.2014].
- GUS, 2014, *Wstępne wyniki badania społecznej i ekonomicznej kondycji organizacji trzeciego sektora w 2012 r.*, Warszawa, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/wstepne-wyniki-badania-spolecznej-i-ekonomicznej-kondycji-organizacji-trzeciego-sektora-w-2012-r,3,5.html> [dostęp: 23.10.2014].
- Hausner, J., 2012, *Ekonomia społeczna a państwo*, w: Frączek, M., Hausner, J., Mazur, S., (red.), *Wokół ekonomii społecznej*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków.
- Herbst, K., 2006, *Czy ekonomia społeczna wspomogłaby rozwój lokalny?*, *Ekonomia Społeczna. Teksty*. www.ekonomiaspoleczna.pl.
- Izdebski, H., 2012, *Anglosaski model ekonomii społecznej*, w: Frączek, M., Hausner, J., Mazur, S., (red.), *Wokół ekonomii społecznej*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków.
- Karwińska, A., 2008, *Gospodarka społeczna a wyzwania rozwojowe Polski współczesnej*, w: *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, z. 12, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.
- Kaźmierczak, T., 2006, *Zrozumieć ekonomię społeczną*, w: Kaźmierczak, T., Rym-sza, M. (red.), *Kapitał społeczny Ekonomia społeczna*, Wydawnictwo Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa.
- Klausen, J.E., Sweeting, D., 2005, *Legitimacy and Community Involvement in Local Governance*, w: Haus, M., Heinelt, H., Stewart, M. (eds.), *Urban Governance and Democracy: Leadership and Community Involvement*, Routledge, London.

- Krzyminiewska, G., 2013, *Nierówności a rozwój społeczny świata*, w: *Współczesne problemy ekonomiczne: polityka państwa a proces globalizacji*, Studia Ekonomiczne, nr 139, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice.
- Kwaśnicki, W., 2005, *Gospodarka społeczna z perspektywy ekonomii liberalnej*, Trzeci Sektor, nr 2, Wydawnictwo Instytut Spraw Publicznych.
- Kwiatkowski, E., 2002, *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Leś, E., 2008, *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Leś, E., 2001, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Machnik-Pado, A., Pokora M., 2012, *Ekonomia społeczna a rynek*, w: Frączek, M., Hausner, J., Mazur, S. (red.), *Wokół ekonomii społecznej*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków.
- Nałęcz, S., 2008a, *Gospodarka społeczna w Polsce. Wyniki badań 2005–2007*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Nałęcz, S., 2008b, *Potencjał społeczny i ekonomiczny w gospodarki społecznej w Polsce*, w: Leś, E. (red.), *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Pacut, A., 2012, *Kontynentalny model ekonomii społecznej*, w: Frączek, M., Hausner, J., Mazur, S. (red.), *Wokół ekonomii społecznej*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków.
- Pałys, E., 2006, *Ekonomia społeczna wspiera niszowe miejsca pracy*, Gazeta Samorządu i Administracji, nr 24.
- Piechowski, A., 2008, *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne w Polsce. Tradycje i przykłady*, w: Leś, E. (red.), *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Płonka, M., 2013, *Społeczna wartość dodana towarzystw ubezpieczeń wzajemnych w Polsce – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Ekonomia Społeczna, nr 2, Kraków.
- Przewłocka, J., 2011, *Zaangażowanie społeczne Polaków w roku 2010: wolontariat, filantropia, 1%. Raport z badań*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa, <http://civicpedia.ngo.pl/files/civicpedia.pl/public/raporty/zaangazowanie2010.pdf> [dostęp: 31.01.2013].
- Przewłocka, J., Adamiak, P., Zając, A., 2012, *Życie organizacji pozarządowych w Polsce*, Raport z badań, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa, http://civicpedia.ngo.pl/files/civicpedia.pl/public/2012_Klon_ZycieCodzienneNGO.pdf [dostęp: 05.02.2013].
- Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe, http://zds.kprm.gov.pl/sites/default/files/wyzwanie_10.pdf [dostęp: 28.01.2013].
- Roelants, B., 2002, *Un essaie d' introduction a l'economie sociale en Europe*, Praha.

- Rymsza, M., 2007, *Trzeci sektor a druga fala ekonomii społecznej w Polsce*, Trzeci Sektor, nr 9, Wydawnictwo Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- SKES, Stała Konferencja Ekonomii Społecznej, 2009, *Ekonomia społeczna w Programie Operacyjnym Kapitał Ludzki*, opracowanie przygotowane przez SKES we współpracy z Ogólnopolską Federacją Organizacji Pozarządowych oraz w porozumieniu z Ministerstwem Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Swianiewicz, P., 2008, *Rola społeczności w koncepcjach polityki lokalnej*, w: Leś, E. (red.), *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Szczepański, M.S., 2006, *Ani Elizjum ani Hades. Piętnastolecie polskiej transformacji w perspektywie socjologicznych teorii zmiany*, w: Wasilewski, J. (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie*, Scholar, Warszawa.
- Szopa, B., 2012, *Teorie ekonomiczne a ekonomia społeczna*, w: Frączek, M., Hausner, J., Mazur, S. (red.), *Wokół ekonomii społecznej*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków.
- Wygnański, J., Frączak, P., 2006, *Ekonomia społeczna w Polsce – definicja, zastosowania, oczekiwania, wątpliwości*, *Ekonomia społeczna teksty*, www.ekonomia-spoeczna.pl [dostęp: maj 2015].
- Wygnański, J., 2012, *Ekonomia społeczna a trzeci sektor*, w: Frączek, M., Hausner, J., Mazur, S. (red.), *Wokół ekonomii społecznej*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków.
- Zatrudnienie i polityka społeczna*, 2011, Eurobarometr 76.2, Wyniki dla Polski, Komisja Europejska, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_377_fact_pl_pl.pdf [dostęp: 18.03.2013].